

תורת הקורא

הערות ודיוקים, הלכות ומנהגים, פרפראות וחיידושים, דיונים וביירוים, הקשורים בקריאת פרשת השבוע והמסתעף

הערות, הארות, ביקורת, שאלות, רעיונות, וכן תרומות לצורך המשך פיתוח הגליונות, יתקבלו בברכה במערכת. כמו"כ אפשר לשלוח בקשה לקבלת הגליונות במייל. מייל: tameytora@gmail.com פקס: 153775150494

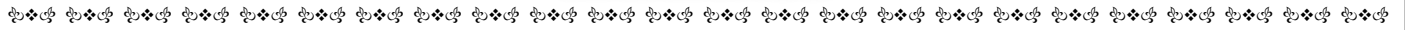
גליון מאמרים מס' 5

מאמר בענין טעמי

עשרת הדברות

גליון זה יו"ל ע"י מערכת טעמי תורה.

תודה לכל העוזרים והמסייעים שגליון זה יראה אור. © כל הזכויות שמורות, ניתן לצלם ולהדפיס כמות שהוא ללא שינוי.

בדגש ורפה כיצד, כגון בתיבות לא תנאף, לא תגנב, שבטעם העליון תיבות לא מוטעמות בטעם מפסיק, ולכן התי"ו שבתבות "תנאף" ו"תגנב" דגושות, שאותיות בגדכפ"ת בראש תיבה דגושות בדגש קל. בטעם התחתון שתיבות לא מוטעמות בטעם מחבר, התי"ו שאחריהם רפה, שהלא כאשר באה אחת מאותיות בגדכפ"ת בראש תיבה אחר תיבה המוטעמת בטעם מחבר ומסתיימת בהברה פתוחה, האות תהיה רפה.

ב. מתי קוראים בטעם העליון ומתי בתחתון:

יש כמה דעות מתי קוראים בטעם העליון ומתי בטעם התחתון, ושלוש מהן נהוגות למעשה בקהילות ישראל השונות.

דעה א': (מנהג ספרד) בקריאה בציבור קוראים בטעם העליון המחלק את הפסוקים לפי הדברות, ויחיד הקורא לעצמו קורא בטעם התחתון המחלק לפי חלוקת הפסוקים הרגילה.²

דעה ב': (מנהג אשכנז) בקריאת התורה בחג השבועות קוראים בטעם העליון, ובקריאות בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן קוראים בטעם התחתון, והיחיד לעולם קורא בטעם התחתון.³ (מנהג זה הוא מנהג אשכנז הקדום. אמנם, בתקופה מאוחרת יותר אנו מוצאים את מנהג ספרד גם בקרב האשכנזים, עד שכיום הרבה מבני אשכנז נוהגים כמנהג ספרד.)

² כן נקטו בפשיטות גדולי הספרדים שעסקו בזה. והם: ר' יעקב אבן חביב (עין יעקב ירושלמי שקלים פרק ו'), אור תורה (פרשת יתרו), וכן העיד רז"ה (שערי תפילה סימן שכ"ה) שכך נוהגים הספרדים.

³ כן נקטו בפשיטות גדולי האשכנזים שעסקו בזה. והם: החוקוני (שמות כ' י"ד), המשאת בנימין (שו"ת סימן ו'), וכן כתבו הנחלת יעקב, והא"ר (ריש סימן קמ"ב), והמנחת כליל (שמות כ'). וכן נקטו בפשיטות השו"ע הרב והבה"ל (סימן תצ"ד) שהביאו דעה זו בסתם ואת הדעה השניה רק בשם יש נוהגין. וכן בנהוג כצאן יוסף (בפר' יתרו, ובחג שבועות) העיד שהמנהג בפרשת יתרו לקרוא בטעם התחתון, וכן העיד רז"ה שכך נוהגים בכל ארץ אשכנז ופולין.

⁴ כן כתב בנהוג כצאן יוסף (פר' יתרו), שלמנהג זה היחיד קורא בטעם התחתון לעולם, ואף בשבועות.

⁵ מובא לראשונה בלקט יושר (עמ' ל') בשם רבו בעל תרומת הדשן שהורה שבבית הכנסת צריך לומר הקורא בנגינות העליונות מעשרת הדברות, אבל כשאחד מעביר הסדרה בתרגום צ"ל הנגינות התחתונות על סדר התרגום.

ויש עוד מבני אשכנז שנקטו רק כמנהג ספרד, ה"ה הבחור, היעב"ץ (לוח ארש סימן תס"ב, סידור עמודי שמים), סייג לתורה, אהל משה. וכן במכתב מאלהו (על האור תורה) העיד שבולנא המנהג לקרוא בציבור תמיד בטעם העליון, ובדברי קהלת העיד שכן המנהג בפרנקפורט. וכן משמע לפום ריהטא מדברי החתם סופר (שו"ת יו"ד ח"ב סי' ר"ס) שכך נהגו במקומו.

ובשו"ע הרב ובבה"ל הביאו בפשיטות כמנהג אשכנז, אך הוסיפו את מנהג ספרד בשם יש נוהגין.

בעשרת הדברות קיימות שתי מערכות טעמים, האחת נקראת "טעם עליון", והאחת נקראת "טעם תחתון". ויש להבין סיבת השינויים בנייהן, ומתי קוראים בכל אחת מהן, ולמה נוסדו שתי מערכות הטעמים, והשיטות השונות בחלוקת העליון והתחתון, וכל אלו יבוארו היטב בע"ה במאמר זה.

א. החילוקים בין הטעם העליון לתחתון, וסיבתם:

בעשרת הדברות הכתובים בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן, ישנן שתי מערכות טעמים, השונות זו מזו בטעמים, בניקוד, ובדגש ורפה. סיבת השינויים הללו משום שהאחת (הנקראת "טעם עליון") מחלקת את הפסוקים לפי הדברות כך שיהיה כל דיבור בפסוק בפני עצמו, בין אם הדיבור ארוך מאד, ובין אם הדיבור קצר מאד. והאחרת (הנקראת "טעם תחתון") מחלקת את הפסוקים כדרכם בכל התורה, דיבור ארוך מחולק לכמה פסוקים, ודיבורים קצרים מצטרפים לפסוק אחד. וחילוק זה שבאורך הפסוקים, גורם לחילוקים בטעמים, בניקוד, ובדגש ורפה.

בטעמים כיצד, כגון דיבור זכור את יום השבת, בטעם התחתון הוא מחולק לארבעה פסוקים, והתיבות לקדשו, מלאכתך, בשעריך, ויקדשהו, מוטעמות בסוף פסוק. אך בטעם העליון שהדיבור כולו נקרא בפסוק אחד, אי אפשר שיבואו בו סופי פסוקים בנוסף על הסו"פ שבסוף הדיבור, שהוספת סו"פ באמצעו תחלקו לשני פסוקים, ולכן תיבת לקדשו מוטעמת ברביע ולא בסוף פסוק, וממילא תיבת השבת שלפניו לא מוטעמת בטפחא, שאין הטעם טפחא בא אלא לפני אתנחתא או סו"פ. וכן שאר השינויים בטעמים נגרמים מחמת השינוי באורך הפסוקים.

בניקוד כיצד, כגון תיבות על-פני, מתחת, שבטעם התחתון מוטעמות באתנחתא וסו"פ, ולכן ניקוד הנו"ן והתי"ו משתנה לקמץ ומנוקדות על-פני, מתחת, כדרך המקרא שבאתנחתא וסו"פ הפתח משתנה בהם לקמץ. בטעם העליון שהדיבור נקרא כולו בפסוק אחד, ולכן תיבות אלו אינן מוטעמות באתנחתא וסו"פ, מנוקדות הנו"ן והתי"ו בפתח - על-פני, מתחת, כדרך ניקוד תיבות אלו כשאינן מוטעמות באתנחתא וסו"פ.

⁶ הטעמים המפסיקים ביותר בפסוק, שהם סוף פסוק ואתנחתא, גורמים לשינוי ניקוד האות המוטעמת משום ההפסק, וכגון במקום שמים, באתנחתא וסו"פ מנוקד שמים. ארץ-ארץ. מצרים-מצרים. לילה-לילה. ובגדרים (ל"ז ע"ב) מבואר שדין זה הוא הלכה למשה מסיני (ועיין שם בר"ן ד"ה מקרא סופרים, ובפ"י הרא"ש ד"ה מקרא סופרים, ובתוס' ד"ה מקרא סופרים, ובהגהות הב"ח אות א').

דעה ג': (מנהג תימן) לעולם קוראים אך ורק בטעם העליון (והטעם התחתון כלל לא נמצא בספרי התימנים, והטעם בזה יבואר להלן).¹

דעה ד': תמיד יש לקרוא בטעם התחתון, והטעם העליון אין מטרתו לקריאה כלל.²

דעה ה': את עשרת הדברות הכתובים בפרשת יתרו יש לקרוא בשבועות בעליון, ובפרשת יתרו בתחתון. ואת עשרת הדברות הכתובים בפרשת ואתחנן יש לקרוא בציבור בעליון וביחיד בתחתון.³

ג. מתי ומדוע נוסדו שתי מערכות הטעמים:

ההשערה המקובלת היא שהחילוק שבין הטעם העליון לטעם התחתון, הוא מחלוקת מסורת בין בני ארץ ישראל לבני בבל בחלוקת הפסוקים⁴, שבני א"י קראו לפי חלוקת הטעמים הרגילה, ובני בבל חילקו את הפסוקים לפי הדברות. ואע"פ שאנו נוהגים בענייני מסורה כבני א"י, וא"כ היה עלינו לקרוא תמיד בטעם התחתון, בזה התקבלה גם דעת בני בבל לקריאה בזמנים מסוימים. ויש ראיות רבות להשערה זו.⁵

כמו כן הועלתה השערה נוספת⁶, שהחילוק שבין הטעם העליון והתחתון הוא משום התרגום, שהלא עזרא תיקן לתרגם את הקריאה⁷, ואין קוראין למתורגמן יותר מפסוק אחד, אלא מתרגמים פסוק פסוק⁸, ובעשרת הדברות לא רצו לתרגם כל פסוק לעצמו, כי אם כל דיבור לבדו, כדי לבאר ענינו בשלמות יתרה ע"י זה ולהראות יושר הדבר, ולכן את הפסוקים שיש בהם כמה דברות חילקו לכמה פסוקים קצרים, כדי שכל דיבור יהיה נקרא ומתרגם לבדו בביאור שלם, וכן את הדברות המחולקות לכמה פסוקים, חיברו לפסוק אחד ארוך כדי לתרגם בפעם אחת. אך זה עשו רק בצבור שקוראים עם תרגום, אבל ליחיד הניחו הטעם התחתון לקרוא כל פסוק לבדו כבכל התורה.

וקשה על ההשערה הראשונה, שגם אם אכן הטעם העליון הוא מסורת בני בבל והתחתון הוא מסורת בני א"י, מדוע ומנין יצא להם לחלק כן, מה שלא מצאנו בשום מקום אחר בתורה שנחלקו בני בבל ובני א"י בחלוקת הפסוקים באופן כה שונה

ובמשאת בנימין כתב שמנהג ישראל לקרוא רק בחג השבועות בטעם העליון, אלא שיש חזנים שאינם יודעים וקוראים תמיד בטעם העליון, וז"ל: ובאמת שהארכתי במקום שהיה לקצר מפני הקנאה כי קנא קנאתי לשמו יתברך בארצות הללו בדור הזה שרובא דרובא מהחזנים אינם יודעין בקריאת התורה בין ימין ושמאל ופרשת עשרת הדברות קוראין בסדר יתרו ובסדר ואתחנן בשבת שלהן כמו שקוראין ביום מתן תורה וכו'.⁹

וכתב ר"ו"ה (במאמרו על טעם עליון ותחתון, נדפס בסוף חומש מאור עינים שמות, ובסוף פירוש הבנת המקרא שמות) שמדברי חזקוני ומשאת בנימין ונחלת יעקב מוכח שמנהג בני אשכנז מעולם היה לקרוא בטעם העליון רק בשבועות. ועכשיו רובם תפשו במנהג ספרד שהביא אור תורה. ונראה שהחזיקו בדעה זו יותר משום הקושיא שהביא רש"ד על מנהג אשכנז, מדוע הונחו שתי הנגינות גם בפרשת ואתחנן אחר שאין קוראים בהם כלל בשום פעם, וטענה זו מתעצמים בה הספרדים על האשכנזים. עכ"ד (ואכן משום טענה זו כתב היעב"ץ שמחזורתא כמנהג הספרדים).

ועיין במנהג ה' ובהערה ח' שם, שמנהג זה חודש משום טענה זו. ועל עצם הטענה ישנם כמה תירוצים, רש"ד תירץ שבשבועות אין חיוב לקרוא דוקא בדברות שבתורו, אלא אפשר לקרוא גם בדברות שבואתחנן, ולכן הונחו שתי מערכות הטעמים גם שם, והשיגו ר"ו"ה שמפורש בגמ' (מגילה ל"א ע"א) שיש לקרוא בשבועות בדברות הראשונות דוקא. ור"ו"ה תירץ שהונחו להורות על אופן חלוקתם לעשרה, אך לא שנקראים כן. ובשלחן הקריאה תירץ בשם רב"צ מו"ץ דוילנא שהטעם העליון בפרשת ואתחנן נועד לקריאת המלך בהקהל שהיו שם כל ישראל כמו במתן תורה. אך ע"פ מה שיבאר להלן מנין מקור שתי מערכות הטעמים, מיושב היטב מדוע הונחו טעמים כפולים גם בפרשת ואתחנן, ואין צורך להגיע לתירוצים אלו.

¹ כן הוא בכל כתבי היד והדפוסים של התימנים. וכן העיד בספר אבן ספיר (ח"ב עמ' ר"ל בהערה) שהחומשים כתבי יד בתימן כולם בטעם העליון לבד, וכך הם קוראים לעולם, ואין להם טעם התחתון.

² כן דעת רמ"ע מפאנו (ספר עשרה מאמרות, מאמר מאה קשיטה, סימן ק), וכן כתב גם המדקדק רז"ה (שערי תפילה סימן שכ"ה), וכן הביא באשל אברהם בוטשאטש (מהדורה נתייבא ס' תצ"ד) בשם ספר קטן ממדקדק אחד, מצד מה שכתוב בזוהר שהטעם העליון הוא בבחינת סוד.

דעת רמ"ע היא, שהטעם התחתון ניתן לקריאה, והעליון נכתב רק לדרשה או לגופייהו להבחין בין דיבור לדיבור (ורמ"ע כתב שכן המנהג, וכנראה שכן היה מנהג מקומי, אך מעניין שלא מצאנו שום שריד למנהג זה. ומה שכתב רז"ה ששמע ממגידו אמת מאנשי מדינת פולין שיש שם קהילה אחת שקוראים לעולם בטעם התחתון, אינו נאמן בזה אחר שכבר הוכיח היעב"ץ שכתב שם כמה דברים שאינם אמת, ואם אמת הוא היה מפרט שם הקהילה, וכמו שכבר כתב בשערי דמעות שם).

ולדעת רז"ה הם בבחינת קרי וכתוב שהעליון הוא כתיב והתחתון הוא קרי, ולכן יש לקרוא רק כהקרי ככל קרי וכתוב שבתורה. וכבר דחו האחרונים (יעב"ץ, סייג לתורה, רש"ד, ר"ו"ה, היכל הברכה, בעל ההערות בספר תלמוד לשון עברי) את דברי רז"ה מכל וכל, דלא שייך קרי וכתוב בטעמים שהם תורה שבע"פ ואינם כתובים בתורה כלל (לשון היעב"ץ "נטל תשעה קבין שיחה וגסות רוח ויוהרא, ואם היה אומר דברי טעם ומביא ראיה לדבריו החרשתי וכו' אבל לעמוד במקום גדולים ולדבר על צדיקים עתיקים בגאווה ובגודל לבב בלי שום טעם ולא ריח ראייה וענין וכו' והנה הוא מבהיל הרואים בשיחה בטלה וטפלה וכו' והאריך שם מאד לבטל דעתו. לשון רש"ד "ואין זאת אלא דיבור בלי מחשבה". לשון ר"ו"ה "ואלה דברי רוח וכל השומע יצחק לו". וכן שאר האחרונים ביטלו דבריו מכל וכל).

ואע"פ שיש מי שהביא את דעת רז"ה (פמ"ג ס' תצ"ד), אכתי רוב אחרונים פליגי עליו בתוקף וביטלו דבריו. ואף האחרונים בסימן תצ"ד שנמשכו אחר רז"ה וכינו את הטעמים קרי וכתוב (שו"ע הרב, בה"ל), לא עלתה על דעתם כלל לנהוג כדעתו, אלא רק השתמשו בהגדרה זו של קרי וכתוב, שהלא לפי דעתו לא קוראים כלל בעליון בשום פעם, שהרי אין לקרוא כהכתיב, והם כתבו בפירוש שבשבועות קוראים בטעם העליון.

¹ כן כתב בניירות שמשון (ס' תצ"ד). ומוכח מלשוננו שטעמו משום שנקט שעיקר המנהג הוא לקרוא בציבור בטעם התחתון, ולכן ינהגו כן בפרשת יתרו, אלא שאם גם בדברות שבפרשת ואתחנן ינהגו כן, יקשה למה הונח שם הטעם העליון, ומשום הכי כתב שבפרשת ואתחנן יש לחלק בין ציבור ליחיד. אך עיין לעיל סוף הערה ה', ולקמן פרק ג' ד' ובהערה כ', שיבואר הענין היטב מדוע אין זו קושיא כלל, וממילא אין צורך להגיע לדבריו.

² בין בני בבל לבני א"י היו חילוקים רבים בענייני מסורה (עיין שבת נ"ה ע"ב תוד"ה מעבירים כתיב, ובגליון הש"ס שם, המציינים מקומות רבים בהם אנו נוהגים בענייני מסורה שלא כהתלמוד בבלי). ובני בבל מכונים במסורה מדינחאי, דהיינו מזרחיים, משום שבבל מזרחית לארץ ישראל, ובני א"י מכונים מערבאי, דהיינו מערביים, שארץ ישראל מערבית לבבל. ולמעשה המסורה המקובלת בידינו ברוב המקומות היא כמערבאי ולא כמדינחאי.

³ והראיה, שאע"פ שאנחנו נוקטים בסתם כמערבאי, בזה נמצאים בספרינו שתי ההטעמות, ואף בכתבי היד הטברנים המובהקים שמנהגם כמערבאי, מוטעם גם הטעם העליון.

ויתכן שאע"פ שמערבאי קיבלו בזה גם את מסורת מדינחאי, בני מדינחאי לא קיבלו בזה את מסורת מערבאי כלל. ולכן לתימנים שנהגו בזה כמנהג בבל, יש רק את הטעם העליון בלבד.

⁴ להלן בפרק י' יבואו ראיות להשערה זו.

⁵ כן כתב בספר דברי קהלת (עמ' 113). וכן בשו"ת רשב"ץ (או"ח ס' קצ"ב) כתב מעין זה.

⁶ מגילה ג' ע"א, נדרים ל"ז ע"ב.

⁷ משנה מגילה (כ"ג ע"ב): הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים ולא יקרא למתורגמן יותר מפסוק אחד וכו'.

זה מזה¹⁰, ובפרט שלפי טעמי בני בבל החלוקה זרה מאד שיש פסוקים עם שתי תיבות בלבד¹¹, ויש פסוקים ארוכים מאד, מה שלא מצאנו בכל התורה. ועוד יקשה, מדוע קיבלו בני א"י גם את מסורת בני בבל מה שלא מצאנו בשום מקום אחר, ובפרט באופן כזה שלא קיבלו לגמרי אלא בשילוב עם המסורה הקיימת, ובפרט אחר שחלוקה זו זרה מאד כנ"ל.

ונראה ששתי ההשערות אמת, וכשתיקן עזרא לקרוא תרגום, תיקן את הטעם העליון על מנת לקרוא בתרגום כל דיבור בשלמות עם תרגומו, וכנ"ל, ונהגו בזה גם בני בבל וגם בני ארץ ישראל כשקראו עם תרגום, אלא שבארץ ישראל בטל המנהג לתרגם כבר מימים קדמונים¹², ולכן חזרו להשתמש בטעם התחתון לקריאה בציבור, ומשום כך הטעם התחתון נקרא הטעם של בני ארץ ישראל, אך בבבל לא פסקו מעולם לתרגם¹³, ולכן קראו תמיד בטעם העליון, ומשום כך הטעם העליון נקרא הטעם של בני בבל.

ד. טעם המנהגים השונים מתי קוראים בעליון ומתי בתחתון:

ע"פ זה יובנו היטב מקורות המנהגים השונים מתי לקרוא בטעם העליון ומתי בתחתון, שהלא בימי הגאונים כבר בטל המנהג לתרגם בשבתות השנה, וכשבטל המנהג לתרגם ממילא חוזר הדין שיש לקרוא גם בציבור בחלוקת הפסוקים הרגילה של הטעם התחתון, אלא שהשאירו את הטעם העליון לקריאה בציבור וזכר למנהג שקראו כן בציבור בזמן שתירגמו, ולכן בני ספרד נוהגים לקרוא בציבור לעולם בטעם העליון וזכר למנהג הקדום בזמן התרגום שכך קראו בציבור אך בני אשכנז, שגם לאחר שבטל מנהג התרגום בשבתות השנה, המשיכו לתרגם בחג השבועות¹⁴, לא הוצרכו להניח זכר

¹⁰ וראיה לזה ממניני פסוקי הפרשיות ופסוקי הספרים שנמסרו במסורה, שמנין פסוקי הפרשיות הוא מנין מדינחאי, ומנין פסוקי הספרים הוא מנין מערבאי (עיין לקמן הערה ג'), ובכל זאת אין ביניהם חילוק, וסכומי שני המנינים שווה (פרט לעשרת הדברות, כאשר יבואר להלן). ומה שכתוב בגמרא (נדרים ל"ח ע"א, קידושין ל' ע"א) שבמערבא חילקו את הפסוק וַיֹּאמֶר יי אֵל מִשֶׁה הָיָה אֲנֹכִי בְּאֵל אֱלֹהֵי בְּעַב הָעֵנָן (שמות י"ט ט') לַג' פסוקים, אין זה מנהג כל מערבאי, שהרי אנחנו שנוהגים כמערבאי לא מחלקים כן, אלא שבא"י היו שחילקו כן ע"פ מסורת שבידם, אך דעת מערבאי לא התקבלה כן, וגם הגמרא ציינה כחידוש שחלקו בחלוקת הפסוקים, ומשמע שלא חלקו בזה במקומות נוספים.

¹¹ ובתוס' ישנים קידושין ל' ע"א ד"ה יתר עלי, פשוט להם שלא יתכן פסוקים של שתי תיבות בלבד. וכן בדברי החזקוני (שמות כ' י"ד) גבי הטעם העליון משמע שפסוק של שתי תיבות חידוש הוא.

¹² ביטול המנהג לתרגם הוא קדום מאד, וכדאיתא בתשובה מרב נטרונאי גאון (ברודי סימן מ"ה, והובאה התשובה בסדר ר"ע גאון שחרית של שבת, ובטור או"ח סימן קמ"ה, ובראשונים נוספים) שנשאל על אלו שאין מתרגמין, וכן בתוס' (מגילה כ"ג ע"ב ד"ה לא שנו) כתב שהמנהג לא לתרגם. וגם בזמן הגמרא היו מקומות שפסקו מלתרגם כדמשמע במגילה כ"ג ע"ב, ובירושלמי מגילה פ"ד הלכה א' (וכמו שהביא הרא"ש במגילה פ"ג סימן ו'), אלא שבזמן הגמרא רק במקומות מועטים נהגו שלא לתרגם, ובזמן הגאונים התפשט המנהג, ובזמן הראשונים אנו מוצאים שכבר נהגו כן ברוב המקומות.

¹³ וכמנהג בני תימן שלא פסקו מעולם לתרגם, שהתימנים נוהגים בדברים רבים כמנהג בבל, וכגון בזה שנהגו לנקד בניקוד הבבלי עד הדורות האחרונים ממש (עיין הערה י' והערה כ"ז), וכן הגייתם משקפת את ההגייה הבבלית שלא הבחינה בין פתח לסגול.

¹⁴ כמובא בתוס' מגילה כ"ד ע"א ד"ה ואם היו, ובמחזור ויטרי סימנים רצ"ט - שי"א, ובחזקוני שמות כ' י"ד, ובסדר טרוישי סימן י', ועיין בב"ח או"ח סי' קמ"ה סק"א.

לקריאה בטעם העליון בשבתות השנה, שהרי המנהג לתרגם עדיין היה נהוג אצלם בשבועות, ולכן בשאר שבתות השנה קראו בטעם התחתון, ורק בשבועות קראו בטעם העליון משום התרגום, וכשבטל באשכנז גם המנהג לתרגם בשבועות השאירו הזכר לזה רק בקריאת חג השבועות כמו שנהגו לפני כן.

ולפ"ז אפשר לבאר גם את מנהג התימנים שקוראים תמיד בטעם העליון ואין להם את הטעם התחתון כלל, משום שאצלם מעולם נמשך המנהג לתרגם, ולכן קראו רק בטעם העליון, וכנראה שמשום כך נשכח מהם הטעם התחתון¹⁵ שלא היה נקרא בציבור כלל¹⁶.

ה. מדוע נקראים "עליון" ו"תחתון":

ע"פ זה יבואר ג"כ מדוע נקראו בשמות "טעם עליון" ו"טעם תחתון"¹⁷, שנאמרו באחרונים כמה טעמים לשמות אלו, יש מי שכתב שנקראו כן משום שהטעם העליון הוא נגינות גבוהות וקולות חזקות, לא כן התחתון שהוא ניגון נמוך וקולו לא ישמע¹⁸, ויש מי שכתב שנקראו כן משום שבטעם העליון רוב הטעמים מסומנים ע"ג האות, ובטעם התחתון רוב הטעמים מסומנים תחת האות¹⁹, ויש מי שכתב שהדברות ניתנו למשה

¹⁵ ולפי זה, אין להקשות על מנהג האשכנזים למה יש טעם עליון בדברות שבפרשת ואתחנן אחר שלא קוראים בו בשום פעם, כמו שהקשו היעב"ץ ורש"י, משום שהטעם העליון לא נועד לציבור או לשבועות, אלא הטעם העליון הוא מסורת מדינחאי, או חילוקי פסוקים לקריאה עם תרגום, אלא שקוראים בו בשבועות או בציבור מטעמים מסויימים.

¹⁶ ואע"פ שמוטעם כן בספרים, בכ"ז יתכן שנשתכח, שהרי המנהג לתרגם החל להיפסק כבר בזמן הגמרא, ובזמן הגאונים כבר נשתרש המנהג שלא לתרגם (עיין לעיל הערה י'), וציוור הטעמים נתחדש רק בזמן הגאונים, וקודם לכן נמסרה נגינת הטעמים כתורה שבע"פ, וכתבי היד של המקרא עם טעמים החלו להיות נפוצים רק סמוך ממש לזמן הראשונים, והגיויני מאד שבמשך מאות שנים שמשוף זמן האמוראים עד קרוב לזמן הראשונים, נשתכח הטעם התחתון מבני בבל אחר שלא קראו בו בציבור, וכשהתחילו להטעים בספריהם הטעימו כבר בטעם העליון בלבד שרק הוא נשתמר אצלם כתורה שבע"פ. ואילו אצל בני ארץ ישראל שבתקופה זו פסקו מלתרגם נשתמר גם הטעם התחתון משום שחזרו לקרוא בו בציבור, ואף שלאחר מכן הספרדים שבו לקרוא בציבור בטעם העליון וזכר למנהג הקדום, כבר לא נשתכח מהם הטעם התחתון אחר שהטעימוהו בספריהם.

¹⁷ שדבר שאינו בציבור משתכח ביתר קלות, וכגון טעמי אמ"ת (איוב משלי תהילים) שנגינתם נשתכחה מרוב העדות (וכמובא כבר בתוס' ב"ב י"ד ע"ב ד"ה בפורענותא), כיון שאין קריאה בציבור בטעמים אלו, משא"כ שאר טעמים שלא נשתכחו משום שקוראים בהם בציבור.

¹⁸ אמנם, יש לציין ששמות אלו לא מצויים בקדמונים שדיברו בטעמי הדברות. בכתבי היד הקדומים מכונה הטעם התחתון "טעמא קדמא". החזקוני מכנה אותם "נגינות גדולות" ו"נגינות קטנות" (אמנם בלשונו נגינות גדולות או קטנות אינו שם כולל למערכת הטעם העליון או התחתון, אלא נגינות גדולות היינו שמחברים פסוקים רבים יחד, וקטנות היינו שמחלקות את הדברות לפסוקים קטנים, ולכן כותב שבשבועות קוראים את לא יהיה ואת זכור בנגינות גדולות, ואת לא תרצח לא תנאף בנגינות קטנות). מהר"י חביב מכנה אותם גבוהים ושפלים. בלקט יושר מכנה אותם נגינות עליונות ונגינות תחתונות. ובמשאת בנימין כבר מזכירן בשם המקובל טעם עליון וטעם תחתון, ואחריו כבר נזכר שם זה בכל האחרונים.

¹⁹ כן כתב היעב"ץ, וראה עוד בהערה הבאה.

²⁰ כן כתב ר"ח, וכן כתב המעיר בתלמוד לישון עברי (סימן שפ"ז הערה 1). והיעב"ץ תלה את שני הטעמים הללו זה בזה, וכתב בהגהתו שהטעמים שנגינתם בהרמת קול הונחו מעל האותיות, והטעמים שאין בהם משיכת הניגון למעלה הונחו תחת האותיות.

מפי הגבורה בטעם העליון, ואילו משה אמרן לישראל בטעם התחתון, ולכן נקראים בשמות אלו.¹²

אך ע"פ האמור לעיל, נראה לומר טעם נוסף למקור השמות עליון ותחתון, שהלא בני בבל לא סימנו את תמונות הטעמים כבני טבריה שחלקם מעל האות וחלקם מתחת האות, אלא סימנו את כל הטעמים רק מעל האות¹³, ולכן מערכת הטעמים של בני בבל נקראת טעם עליון. אך בני טבריה סימנו את תמונות הטעמים גם מתחת האותיות, ולכן מערכת הטעמים של בני טבריה נקראת טעם תחתון.¹⁴

ו. שיבושים שנוצרו מחמת ההטעמה הכפולה:

ברוב הדפוסים כיום, עשרת הדברות מודפסים פעמיים, כשפעם אחת הם מוטעמים בטעם העליון, ופעם אחת בטעם התחתון. אך בכתבי היד ובדפוסים הקדומים עשרת הדברות כתובים פעם אחת בלבד, כשהטעם העליון והתחתון מוטעמים ומנוקדים בכתוב כאחד, כגון: זְכוּרָה אֶת־יְיָ הַשֵּׁמֶת לְקַדְשׁוֹ עֲשֵׂת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֲשִׂיתָ פְלִיטָה מִלֵּאכָתָהּ, שכל תיבה מוטעמת בשני טעמים. וכגון: עַל־פְּנֵי, שהנו"ן מנוקדת בקמץ ופתח יחדיו.¹⁵

בעקבות זאת נוצרו שיבושי קריאה שונים, היו קוראים שלא ידעו ולא הבינו שהן שתי מערכות שונות של טעמים וניקוד, וקראו בשני הטעמים יחדיו, והיו קוראים שאע"פ שידעו שהן שתי מערכות שונות, לא ידעו להבדילן זו מזו כהוגן, והטעימו חלק מהתיבות בטעם העליון וחלקן בתחתון, וכך אנו מוצאים בכמה ספרי אחרונים שהתריעו מפני הטעמות כפולות ומעורבות אלו.¹⁶

¹² רז"ה. וכן נראה קצת מדברי החתם סופר שכתב (שו"ת יו"ד ח"ב סי' ר"ס) שבקריאה בציבור כל פסוק בפני עצמו לכוון עשרה דברות מכוונות כמו שנאמרו בסיני. אך יתכן שהחת"ס חילק בין אמירת הדברות בהר סיני לדברות הכתובים בתורה, ולא שחילק בין אמירת הקב"ה לאמירת משה.

¹³ שהיו ג' מיני צורות של ניקוד וטעמים, של בני ארץ ישראל, של בני טבריה, ושל בני בבל (כמבואר במחזור ויטרי סימן תכ"ד). הטעמים והניקוד המקובלים בידנו הם של בני טבריה, וטעמי בני בבל וכן הניקוד שלהם, אינו מסומן תחת האות כלל, אלא מסומן מעל האות בלבד (התימנים נהגו לנקד בניקוד הבעלי עד הדורות האחרונים, וכן בגניזת קהיר נמצאו כתבי יד עתיקים המנוקדים ומוטעמים בניקוד בעלי).

¹⁴ כן כתב שמחה פינסקר בספר לקוטי קדמוניות (עמ' ל"ו) ובספר מבוא אל הניקוד האשורי (עמ' 46).

¹⁵ האות כ"ף של "כל" מנוקדת בדגש ורפה, דגש בטעם התחתון, ורפה בטעם העליון, הדגש מסומן ע"י הניקודה שבתוך האות, והרפה מסומן ע"י הקו שמעל האות. שבכל כתיב היד הקדומים על כל אות ששייך בה דגש ורפה, היו מסמנים דגש ע"י נקודה בתוך האות, ורפה ע"י קו מעל האות. הסופרים המאוחרים יותר, השמיטו את קו הרפה, והשתמשו בדגש ובהשמטתו בלבד.

¹⁶ וברוב כתבי היד והדפוסים הוסט הפתח לתחת האות יו"ד מחמת חוסר המקום תחת הנו"ן לקמץ פתח וסו"פ יחדיו, ומזה הגיעו השיבושים לקרוא את היו"ד בפתח, עיין בהערה הבאה.

¹⁷ במשאת בנימין כותב על הקוראים שאינם יודעים כיצד להפריד את המערכות, ומעריכים וקוראים קצת בזה וקצת בזה, וז"ל: ואלמלא היו קוראים כל הפרשה בטעם אחד דהיינו בטעם התחתון לבדו שהיא עיקר או אפילו בטעם העליון לבדו היו יוצאים ידי הקריאה לטעם האחד אבל הן מערבין את הפסוקים ומקלקלין את הנקודות שלא כדון שהרי אין אוחזין לא בטעם העליון ולא בתחתון רק מטפסין ועולין מטפסין ויורדין פעם בעליון פעם בתחתון כמשוגעין.

הראשון שחילק את הטעמים לשתי מערכות נפרדות ע"מ להקל על הקורא, הוא בעל האור תורה, שהדפיס את הדברות פעמיים, והטעים אחת מהן בטעם העליון ואחת מהן בטעם התחתון, ובעקבותיו עשו כן רוב הדפוסים.

ז. האפשרויות לחלוקת מערכות הטעמים:

כיון שמטרת הטעם העליון היא לחלק כל דיבור בפסוק נפרד, תיבת עֲבָדִים שהיא סוף הדיבור הראשון צריכה להיות מוטעמת בסוף פסוק. אלא שאם נטעימה בסוף פסוק בטעם העליון, יקשה מדוע יש בה טעם נוסף, והלא גם בטעם התחתון הפסוק ראוי להיות נקרא בפני עצמו, וכמו בדברות לא תִשָּׂא, כִּפְדֵךְ אֶת אֲבִיךָ, לא תִחַמֵד, שמחמת שהן דברות קצרות, אין בהן חילוק בין הטעם העליון לטעם התחתון.

ומכיון שתיבת עֲבָדִים מוטעמת בטעמים כפולים, הניח האור תורה שהטעם סו"פ שייך לטעם התחתון ולא לעליון, ויש כאן שינוי משאר הדברות בטעם העליון, בזה שכלולות שני הדברות הראשונות בפסוק אחד, בשונה משאר הדברות שכל דיבור הוא פסוק לעצמו. ונתן לכך טעם שהוא לסימן ששניהם נאמרו מפי הגבורה.¹⁷

להטעמה הכפולה בתיבת עֲבָדִים היו שתי גרסאות בספרים, היו שהטעימו בסוף פסוק ואתנחתא, והיו שהטעימו בסוף פסוק ורביעי. והכריע האור תורה שבטעם התחתון תיבת

ומדברי רמ"ע מפאנו משמע שהיו שמחוסר ידע הטעימו את ב' הטעמים יחדיו, וז"ל: באור הטעמים של עשרת הדברות ראשונות ואחרונות והכפל הנמצא בחלק מה מהם וכו' ואם משפטן להיות כפולים מאיזה טעם שיהיה וכמנהג קצת קהלות שמטעימין את כלם בקריאתם וכו'. וכן כתב שיש שקוראים את הקמץ והפתח יחדיו, וז"ל: והקורא שתי הנקודות יחד לנו"ן ויו"ד של פני, ולצד"י והי"ת של תרצח, טעות גדולה היא ומשתקין אותו בנויפה, הוא הדבר אשר לא דברו ה' ותועי רוח שבודים מלבם דברים אשר לא כן ומכשילים את הרבים לשנות מאמרי דעת עתידים ליתן את הדין.

וכן מהר"י חביב אחר שביאר החילוק שבין העליון לתחתון וענינם, כתב: ואולי יגיע תועלת לשום תלמיד מענין המשל הזה מלבד תועלת הנמשל, והוא, שיזהר מלקרות ב' הנקודות בקריאה אחת כגון להדגיש יו"ד פני כאילו היא נקודה בפתח וכיוצא בזה.

וכן אנו מוצאים באור תורה שכתב שפעם אחת היה בסוד ישירים חכמים ונובנים, ושאל השואל למה היו"ד של תיבת פני מנוקדת בפתח, ולא ידעו להשיב ע"ז תשובה נכונה וראויה. ואחר שביאר זאת כתב שכשתבוא תיבת פני בסוף פסוק תנקד בקמץ, והפתח לקורא ברביעי, אבל לא שהיה ליו"ד של פני נקודה כלל.

וכן ביוסף אומץ (סימן תקי"ג) כתב: ואגב זה אמרתי לפרש אופן קריאת ניקוד עשרת הדברות, שראיתי רובא דעלמא והחזנים דמטעא טעו בהו, והוא, שיש כמה אותיות נקודות בשני נקודות, כגון פני בקמץ ובפתח, וכן תרצח וכו', ולכן סבורים העם שיש להיו"ד והחית"ת נקודה, ובה המה מוציאים המלות ממשמעותם, כי אין להם שום פירוש בקריאה זו.

עוד ניתן לראות על השיבוש הזה, מהערת המסורה שנמצאת במקראות גדולות ויניציאה רפ"ה (ובעקבותיו בכמה דפוסים נוספים) על תיבת פְּנֵי, וז"ל: כן דינו למאן דילוף רוא. ע"כ. כלומר שהיו"ד מנוקדת בפתח ויש לזה טעם ע"פ הסוד. אך ברור שזהו שיבוש של המדפיס שחשב שהיו"ד נקראת בפתח. וכבר כתב באור תורה על דבריו שדברי רוח הן.

ומכל זה אנו למדים על השיבוש שרווח בימים בהם עדיין לא הופרדו מערכות הטעמים זו מזו, לערבבן ולקרות בשתי מערכות הטעמים יחדיו, או לחלקן בצורה לא נכונה.

¹⁷ וכבר הקדימו בזה החוקוני, אלא שהחוקוני כתב שבדיבור אחד נאמרו, אך נראה ברור שכוונתו לומר מפי הגבורה שמענוס, שהרי בדיבור אחד נאמרו נאמר על זכור ושמוה, ולא על אנכי ולא יהיה לך, וכמו שהעיר רמ"ע על דבריו (וראה לקמן הערה ס"ו שמבואר בדברי החוקוני שלא כתב כן על הטעם העליון, אלא על הטעם התחתון). וכן במשאת בנימין ביאר כהאור תורה שהוא משום שמפי הגבורה שמענוס.

עבדים מוטעמת בסוף פסוק, ובעליון באתנחתא, ואילו את הרביע מחק מכל וכל^ל, וכן הסכים המנחת שי. ואילו ר' שלמה דובנא בעל התיקון סופרים הכריע להיפך, ומחק את האתנחתא וקיים את הרביע, שבטעם התחתון תיבת עבדים מוטעמת בסוף פסוק, ובעליון ברביע.

ה. הקושיות על שיטות חלוקה אלו:

אם נטעים את תיבת עבדים באתנחתא בטעם העליון, יקשה: תיבת עבדים ותיבת לְשָׁנָי מוטעמות שתיהן באתנחתא, והרי הוא מן הנמנעות שיהיו שתי אתנחתות בפסוק אחד, ואין כמותו בכל המקרא^ל. עוד יקשה: בכל המקרא לא יבוא הטעם סגול אחר האתנחתא, וכאן בא סגול בתיבת תְּעַבְדִּים אחר האתנחתא שבתיבת עבדים^ל. (ומחמת קושיות אלו, העדיף רש"ד את נוסח הרביע).

ואם נטעים ברביע, יקשה: ברור לעין שהפסק הענין בתיבת עבדים, גדול יותר מן ההפסק בתיבת אֶל-לְהִיךָ, וכיצד יתכן שתיבת אֶל-לְהִיךָ מוטעמת בזקף שהוא מפסיק גדול מן הרביע שבתיבת עבדים^ל. עוד יקשה: לעולם לא יבוא זקף לפני הסגול, וכאן הסגול בתיבת תְּעַבְדִּים בא אחר הזקף שבתיבת אֶל-לְהִיךָ^ל. עוד יקשה: לא מצאנו מעולם שלושה רביעים לפני סגול, וגם הימצאות שני רביעים לפני סגול זו תופעה נדירה ביותר הנמצאת רק פעמיים בכל התנ"ך, וכאן יש שלושה רביעים לפני הסגול, בתיבות עבדים, עַל-פָּנָי, לְאָרְצָי^ל.

^ל בפרשת יתרו כתב האור תורה לחלק בין הדברות שבפרשת יתרו לאלו שבפרשת ואתחנן, שבפרשת יתרו תיבת עבדים מוטעמת באתנחתא בטעם העליון, ובפרשת ואתחנן מוטעמת ברביע בטעם העליון. אך לבסוף בפרשת ואתחנן חזר בו ומחק את הרביע בשני המקומות, וקיים רק את גירסת האתנחתא, כנראה משום שכך היה הנוסח ברוב כתבי היד שהיו לפניו.

^ל אי היתכנות של ב' אתנחתות בפסוק אחד מוכח מדרך המקרא, שאין כן בשום מקום אחר במקרא. וכן מפורש בספר טעמי המקרא המיוחס לר' יהודה בן בלעם, שכתב (מעט לפני שער הזרקא) לעולם לא תבאנה שתי אתנחתות בפסוק אחד לפי שהיא תנהג מנהג מחצית הפסוק. וכן כתב ר' משה הנקדן (בראש שער הנגינות שבספר דרכי הניקוד והנגינות) שלא יבוא לעולם שני אתנחתות בפסוק אחד. וכן בספר מחברת התיג'אן כתב שא"א שימצאו ב' בפסוק אחד לפי שהיא ממצעת הפסוק, וא"א שימצאו לו שני אמצעיים. וכן כתב הגר"א (דקדוק ופירוש על התורה, ד"ה והארץ).

^ל בכל המקרא לא נמצא לעולם סגול אחר אתנחתא, וכן כתבו רז"ה (שערי זמרה, שער ראשון פתח ד'), הגר"א (דקדוק ופירוש על התורה, ד"ה והארץ), בינת מקרא, תלמוד לשון עברי (סימן שפ"ט).

^ל ברור לכל המתבונן קצת בפסוק הטעמים, שהטעם רביע הוא מפסיק פחות מן הזקף, וכן משמע ברש"י חגיגה ו' ע"ב ד"ה לפסוקי טעמים, וכן כתבו כל מדרגי הטעמים (רז"ה, הגר"א, בינת מקרא, ועוד).

^ל בספר בינת מקרא אחר שכתב שלעולם לא יבוא סגול אחר זקף, כתב שמה שמצאנו בעשרת הדברות לפי הטעם העליון שתיבת אֶל-לְהִיךָ בזקף, ואחריו וְלֹא תְעַבְדִּים בסגול, הוא טעות דמוכה, וממקומו מוכרע, דהאיך יהיה תיבת אֶל-לְהִיךָ בזקף, ואחריו מבית עבדים ברביע המפסיק פחות מזקף, והרי נראה לעין שתיבת עבדים הוא סוף ענין, עכ"ד. דהיינו שדחה את נוסח הזקף מחמת ב' קושיות אלו, וכתב שהטעמה זו אינה אפשרית, אך לא הביא פתרון לכך.

ובספר מסלול (דף צ"ו ע"ב הערה ה') ניסה לתרץ את קושיית הבינת מקרא, וכתב, שכיון שכאן הזקף רחוק מאד מהסגול, לכן אין כדאי כ"כ לערער עליו ולהשמיטו משם, וגם שחלק זה ארוך מאד עד שכמעט א"א שלא לחלקו בזקף. אך ברור שזהו יישוב דחוק הבא ליישב את מציאות הספרים, ואינו עונה על השאלה כל צרכה.

^ל אמנם, קושיא זו אינה מוכרחת לגמרי, כיון שכאן יש הרבה תיבות לפני הסגול, אך מ"מ מורגש הקושי בניגונה להטעים כ"כ הרבה רביעים לפני סגול.

ובין למטעמים באתנחתא ובין למטעמים ברביע, יקשה עוד: כל מטרת חלוקת הטעם העליון היא, שכל דיבור יהיה נקרא בפסוק בפני עצמו, וכיצד יתכן לומר ששני דברות יחברו בפסוק אחד, שבכך יעקר ענין הטעם העליון^ט.

ט. החלוקה המקורית של מערכות הטעמים:

ומחמת קושיות אלו, וכן מחמת הראיות שיובאו להלן, מוכח שהחלוקה הנכונה אינה כפי שהניחו אור תורה ורש"ד שהסוף פסוק שייך לטעם התחתון, אלא ההיפך הוא הנכון, האתנחתא שייך לטעם התחתון שמחבר את הפסוק הזה עם הפסוק הבא, ואילו הסוף פסוק שייך לטעם העליון שמפריד בין שני הדברות^ט.

וכך היא החלוקה של הפסוק הראשון בשתי המערכות:

טעם תחתון: אָנְכִי יי אֶל-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לְאִי-הִיָּה לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-פָּנָי:

טעם עליון: אָנְכִי יי אֶל-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

ע"פ חלוקה זו הוסרו כל הקושיות: אין כאן שתי אתנחתות בפסוק אחד. אין כאן סגול אחר אתנחתא. אין כאן זקף לפני רביע. אין כאן זקף לפני סגול. אין כאן שלושה רביעים לפני סגול. ואין בטעם העליון שני דברות בפסוק אחד.

י. הראיות לחלוקה זו:

כמו כן, הראיות לנכונות חלוקה זו רבות וחזקות מאד, הן ראיות שבטעם העליון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת עבדים, והחלוקה היא לעשרה פסוקים ולא לתשעה, והן ראיות שבטעם התחתון הפסוק הראשון מסתיים רק בתיבת פָּנָי, והחלוקה היא לשנים עשר פסוקים ולא לשלושה עשר:

^ט והיישוב ששני הדברות הראשונים נקראים בפסוק אחד משום שמפי הגבורה שמענום, קשה הוא, שהרי כל מטרת הטעמת הטעם העליון היא לחלק כל דיבור בפסוק בפני עצמו, ואין מקום בזה לסברא כגון זו.

ועוד, הלא אע"פ שנאמרו מפי הגבורה, נאמרו אחד אחד, וא"כ הפסוק הראשון ראוי להיות פסוק לעצמו גם בטעם העליון (טענה זו כתב רמ"ע מפאנו לחזק דבריו שהפסוק הראשון נקרא לעצמו גם בטעם העליון).

ועל טענת רז"ה שהטעם העליון הוא בבחינת כתיב, ועיקרו הוא חלוקה ע"פ אופן כתיבת הפרשיות, ומכיון שיש הפסק סתומה או פתוחה בין כל דיבור ודיבור לכן כל דיבור הוא פסוק בפני עצמו בטעם העליון, ומשום הכי דברות אנכי ולא יהיה לך הם דיבור אחד משום שכתובים בפרשה אחת. הנה כבר דחו והאחרונים את דבריו שלא שייך בזה קרי וכתוב (כמבואר לעיל הערה ז'). ועכ"פ, דבריו בזה גם לא יתכנו, שהרי בדיבור לא תחמוד יש פרשה באמצעו, ובכ"ז הוא רק פסוק אחד בטעם העליון.

^ט הראשון שכתב והוכיח שבטעם העליון הפסוק מסתיים בתיבת עבדים הוא רז"ה (אמנם, היו שכתבו בפשיטות, ע"פ ספרים שהיו בידיהם, שהפסוק הראשון הוא ללא הטעמה כפולה כלל, עיין הערה ס"ג). ויש לציין שבעל אהל משה כתב כן לפני רז"ה, אלא שכתב שזה רק בדברות שבפרשת יתרו, אך בדברות שבאותחנן שני הדברות הם פסוק אחד, והסופרים טעו והעתיקו הטעמים הכפולים מואתחנן ליתרו, והוכיח כן ממניין הפסוקים של פרשת יתרו וואתחנן, והשיבוש של מקראות גדולות ויניציאה במנין פסוקי פרשת ואתחנן (עיין הערה נ"ה) הטעהו לחלק בין יתרו לואתחנן. וכיו"ב כתב גם בסוף ספר הכתב והקבלה, וגם הוא הוטעה מחמת השיבוש הנ"ל).

והראשון שכתב והוכיח שבטעם התחתון הפסוק מסתיים בתיבת פָּנָי הוא הרב חיים ברכר (בהערותיו לתנ"ך יהואש).

אופן התרגום: במחזורים קדומים לחג השבועות המשלבים תרגום בקריאת התורה^{מא}, וכן בראשונים המפרטים את סדר קריאת התורה בשבועות^{מב}, וכן בכתבי יד של התורה המשולבים עם תרגום המופיע אחר כל פסוק בטעם העליון^{מג}, בפסוק הראשון מופיע התרגום אחר תיבת עֲבָדִים ולא אחר תיבת מְצוֹתֵי^{מד}, ומוכח שבטעם העליון תיבת עֲבָדִים מוטעמת בסוף פסוק, והדברות מחולקת לעשרה פסוקים ולא לתשעה.

מנהג התימנים: מסורת התימנים מימי קדם לקרוא בטעם העליון בלבד, והטעם התחתון אינו קיים אצלם כלל, ומנהגם הוא לחלק את הדברות לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים, וכך מוטעם בכל ספריהם.

ראשי פסוקי העליון: יש רשימת מסורה של בני בבל (שנהגו בטעם העליון בלבד), בה מפורט לפי סדר הפסוקים כל המסורות על כל פסוק, ובכל תחילת פסוק נמסר "ריש פסוק", ובעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן^{מה} ראשי הפסוקים הם: אנכי, לא יהיה, לא תשא, שמור, כבוד, לא תרצח, ולא תנאף, ולא תגנב, ולא תענה, ולא תחמד. ומוכח שלא יהיה לך הוא ראש פסוק בטעם העליון.

כתבי יד המטעימים טעם עליון בלבד: ישנם כמה כתבי יד שאינם מטעימים את הדברות בטעמים כפולים, אלא בטעם

^{מא} כן הוא במחזור וורמיזא כתב יד (ירושלים 4-781, נכתב בשנת ה' אלפים ל"ב), ובמחזור מינכן כ"י (מינכן 4, נכתב בסביבות שנת ה"א ג'), ובמחזור נירנברג כ"י (ציריך יסלון 9, נכתב בשנת ה"א צ"א), ובמחזור פארמה כ"י (פארמה 1002, נכתב בסביבות שנת ה"א ק"י), ועוד. וכן העיד רו"ה שהוא במחזור כתב יד משנת ה' אלפים י"ח שהיה לפניו (כ"י אוקספורד מיכל 617).

והטעם שמשולב בהם תרגום בקריאת התורה, הוא משום המנהג האשכנזי הקדום לתרגם את הקריאה בחג השבועות, עיין לעיל פרק ד'.

^{מב} מחזור ויטרי סימנים רצ"ט - ש"א.

^{מג} כן הוא בכתבי היד: וטיקן 448, מינכן 2.

יש לציין, שלא כל כתבי היד של התורה עם תרגום מתרגמים ע"פ פסוקי הטעם העליון, ויש כ"י שמתרגמים אחר הפסוק הקצר ביותר, בין אם הוא בטעם העליון ובין אם הוא בתחתון, ובדברות לא יהיה לך זיכור מתרגמים אחר פסוקי הטעם התחתון שהם הקצרים יותר, ובדברות לא תרצח לא תנאף וגו' מתרגמים אחר פסוקי הטעם העליון שהם הקצרים יותר (כן הוא בכתבי היד: פריס 8, פריס 36, פריס 39, פריס 41, פריס 45). וכמוכן שאין להוכיח מאומה מכ"י אלו, משום שאינם מתרגמים ע"פ פסוקי העליון או התחתון.

^{מד} צורת התרגום במחזורים לשבועות (וכן במחזור ויטרי) היא כזו: תחילה כתוב פסוק בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי וגו' (שמות י"ט א'), ואח"כ אקדמות מלין וכו' שהוא רשות למתורגמן מעניינא דיומא, ובסוף כתוב בירחא תליתאה וגו' שהוא תרגומו של בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי, ואח"כ כתוב פסוק וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים (שם ב') ואח"כ תרגומו, ועל דרך זה כתוב מקרא ותרגום פיוט ארוך ותרגום עד פרשת וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים (שם כ' א'), שמקדימים לפניה פיוט ארוך ע"ס א"ב הפותח ארכין ה' שמיא לסיני וכו', ואח"כ כתוב פסוק וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים וגו' ואח"כ תרגומו ומליל ה' וגו' בצרף פיוט ארוך מענין הפסוק תחילתו ארעא רקדו שמיא זמרו וכו', ואח"כ כתוב פסוק אֲנֹכִי עד מִבֵּית עֲבָדִים, ואחריו תרגומו דברא קדמאה כד הוה נפק וכו' עם פיוט ודרש ארוך מענין הפסוק ע"פ קבלת רז"ל, ואח"כ כתוב פסוק לֹא יִהְיֶה לְךָ עַד וְלִשְׁמַרְי מְצוֹתַי, ואחריו תרגומו דברא תניינא כד הוה נפק וכו', ועל דרך זה כתוב והולך עשרת הדברים בעשרה פסוקים ובעשרה תרגומים עד גמירא, וגם הפסוקים שאחר הדברות מתורגמים פסוק ותרגום, ותרגום זה הוא תרגום ירושלמי (המכונה תרגום יונתן) בשינויים קלים.

^{מה} מסורה זו מובאת בספר המסורה ח"ג עמ' 254. מסורה זו אינה שלמה, וחסר ממנה גם הדברות שבפרשת יתרו, ולכן הובא כאן מעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן.

עליון בלבד^{מז}, וכולם מטעימים את תיבת עֲבָדִים בסוף פסוק, ומוכח שכך הוא בטעם העליון.

כתב יד בבלי: ישנו כתב יד קדום, המנוקד בניקוד בבלי, שנהגו שם רק בטעם העליון בלבד כמנהג בני בבל, והדברות מחולקות בו לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים^{מז}.

נקודתיים בסופי הפסוקים: ישנו כתב יד קדום שסימן נקודתיים דקות בסוף כל פסוק לפי הטעם התחתון, ונקודתיים גדולות בסוף כל פסוק לפי הטעם העליון^{מז}, ואחר תיבת עֲבָדִים סימן נקודתיים גדולות, ומוכח^{מז} ששם הוא סו"פ בטעם העליון.

סדר ההטעמה: בכתבי היד הטובים הקפידו הסופרים על סדר הניקוד וההטעמה^{מז}, ובכל תיבה שיש בה שני טעמים באותו מקום הקדימו את הטעם התחתון לטעם העליון^{מז}, ומזה

^{מז} כ"ה בכתבי היד: ירושלים 4-1547, פריס 23, פריס 30, פריס 31, פריס 51.

^{מז} כתב יד זה נמצא ע"י שמחה פינסקור, והזכירו בספר לקוטי קדמוניות (עמ' ל"ה - ל"ז), ובספר מבוא אל הניקוד האשורי (עמ' 45 ואילך) אף הביאו בטעמי הבבליים, והוכיח מזה שבטעם העליון החלוקה הנכונה היא לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים.

^{מז} הנקודתיים הן תמונת הטעם סוף פסוק בטעמים הבבליים, ואילו בטעמים הטברנים תמונת הסוף פסוק היא קו קצר תחת האות, אלא שמאוחר יותר אימצו גם הטברנים את הנקודתיים בנוסף לקו תחת האות, וסימנו את שניהם יחדיו (ומשום כן בספרים הטברנים העתיקים, אין הנקודתיים מסומנים בעקביות, ויש ספרים שהם מסומנים רק בכשליש מכלל הפסוקים).

ואולי משום כך סימן הסופר נקודתיים גדולות דוקא בטעמי העליון, שהרי אצל בני בבל הסוף פסוק הוא הנקודתיים, ומכיון שהטעם העליון הוא הטעם של בני בבל, לכן סימן נקודתיים גדולות דוקא בסופי הפסוקים שלהם, שהוא עיקר המקום הראוי לנקודתיים כמנהג בבל בסופי הפסוקים.

^{מז} ויתכן שניתן להביא ראיה נוספת מעין זו מכ"י לנינגרד B 19a בדברות שבשמות, שאע"פ שהסופר הטעים את הדברות בהטעמה כפולה, בכ"ז סימן נקודתיים רק בסופי פסוקי הטעם העליון בלבד, ובסופי פסוקי התחתון לא סימן נקודתיים כלל, ובתיבת עבדים סימן נקודתיים (ואף שגם בתיבת לְשֹׁנַי מסומן נקודתיים, נראה שהנקודתיים מאד דחוקות בין האותיות, וזו הוספה מאוחרת).

^ז כן הוא בכתב יד טורונטו פרידברג 9-005 (כתב יד מזרחי קדום שהובא ממצרים, נכתב לפני כאלף שנה). וכן העיד הרב דוד יצחקי בספר לוח ארש מהדורת אוצרנו (עמ' תקל"ח הערה 11).

^{מז} הקפדה על סדר ההטעמה ניכרת בכתבי היד: לנינגרד B 19a, ששון 507, ששון 1053, לונדון 4445, ניו יורק אוסף לוצקי A44, ירושלים 4-790, קמברידג' 652, פריס 13, פריס 50.

ובכתב יד לנינגרד אנו אף מוצאים שהסופר מחק ותיקן בשביל סדר ההטעמה, שבתחילה כתב תְּרַצַּח, ולאחמ"כ תיקן את הסדר, ומחק את הספחה וסימנו לפני הסו"פ - תְּרַצַּח.

וכבר הזכיר הדבר רמ"ע מפאנו וכתב שהסופרים הטובים דקדקו בסדר הניקוד וההטעמה, והקדימו את הטעם התחתון לעליון משום שקריאת הפסוקים עיקר. וכן במשאת בנימין הזכיר שהסופרים הקפידו על סדר ההטעמה.

^{מז} היינו כששני הטעמים למעלה או כששניהם למטה, כגון: מִבֵּית, מִמֶּעַל, ולא כגון: אֲנֹכִי, אֲחֵרִים, שאחד למעלה ואחד למטה, או כגון: וְאַמְתָּךְ. שהטעם פשוט מקומו בסוף התיבה ממש, ולכן יוקדם הגרש אף שהוא שייך לטעם העליון, משום שאינם נחשבים כבאותו מקום.

ואלו הן התיבות שההטעמה או הניקוד באים על אותן מקום (בפרשת יתרו): מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה פְּנֵי לֹא לְךָ תְּמוּנָה אֲשֶׁר מִמֶּעַל מִתַּחַת בְּמִים מִתַּחַת תִּשְׁתַּחֲוֶה לְשֹׁנַי וְעֵשָׂה שְׁשֵׁת וְעֵשֶׂת הַשְּׂבִיעִי שֶׁבַת לֹא מִלֵּאֲנָה וּבִגְדֵי וּבִהַמֶּתֶד אֲשֶׁר לֹא תִרְצַח לֹא תִנְאֵף לֹא. אמנם, יש כתבי יד שמשתמשים לעיתים באותו סימן למרכא ומתג וכדומה מחמת דמיונם.

שהקדימו בתיבת עבדים את האתנחתא לסו"פ, מוכח שהאתנחתא שייך לטעם התחתון, והסו"פ שייך לטעם העליון.¹¹

מנין הפסוקים: במנין הפסוקים שנמסרו בסוף הפרשיות¹² נמסר בפרשת יתרו על ע"ב פסוקים, ובפרשת ואתחנן על קי"ט פסוקים, ואילו לפי מספרי הפסוקים שנמסרו בסוף כל ספר יש בחומש שמות ודברים שני פסוקים יותר מאשר ע"פ מנין הפרשיות¹³, וזה משום שמנין הפרשיות הוא ע"פ הטעם העליון, ומנין הספרים הוא ע"פ הטעם התחתון¹⁴. ואם בטעם העליון נחבר את דברות אָנְכִי וְלֹא יִהְיֶה לָךְ לפסוק אחד, ובטעם התחתון נחשיב את פסוק לֹא יִהְיֶה לָךְ כפסוק בפני עצמו, יהיה בטעם העליון רק ע"א פסוקים ביתרו"ו וקי"ח

¹¹ וכן בתיבת תְּנַגֵּף הסדר כך, כיון שהאתנחתא שייך לטעם התחתון, והסו"פ לעליון, אך בתיבת לְשַׁנְּאֵי הסדר הפוך, כיון שהאתנחתא שייך לטעם העליון, והסו"פ לתחתון.

ויש להעיר, שאע"פ שבכתיב היד הטובים ניכר שהקפידו על סדר ההטעמה, אין בזה הקפדה במאת האחוזים, ולפעמים נטה מזה הסופר, אלא שתמיד גם אם יש ספר שהסדר בו לא נכון, הוא מיעוט, ובשאר ספרים הסדר נכון, וכנראה נטו מזה לפעמים בשביל למנוע שיבושים (כגון תְּמוֹנָה במקום תְּמוּנָה וכן מִמְעַל במקום מִמְעַל, כנראה בשביל למנוע טעות שהוא זקף גדול, וכן לֹא במקום לֹא, כנראה משום שהיו סופרים שבמתג לא הקפידו על הסדר). ועכ"פ, בכל כתיב היד שהקפידו על הסדר אנו מוצאים שבתיבת עבדים הסדר הוא אתנחתא ואח"כ סו"פ.

¹² מנינים אלו הם מבעלי המסורה, שמסרו בסוף כל פרשה על מנין הפסוקים שיש בפרשה, כמו כן הוזכרו מנינים אלו בראשונים העוסקים במלאכת המסורה, כגון המאירי בספרו קרית ספר, וכן בספר החילופים, ובמחברת התיג'אן.

¹³ מניני פסוקי הפרשיות שנמסרו בחומש שמות הם כדלהלן: שמות - קב"ד, וארא - קכ"א, בא - ק"ו, בשלח - קי"ו, יתרו - ע"ב, משפטים - קי"ח, תרומה - צ"ו, תצוה - ק"א, תשא - קל"ט, ויקהל - קכ"ב, פקודי - צ"ב. אם נמנה את הכל יחד נקבל 1207 פסוקים. בעוד שבמסורה המוסרת על מנין הספר נמסר על 1209 פסוקים.

מניני פסוקי הפרשיות שנמסרו בחומש דברים הם כדלהלן: דברים - ק"ה, ואתחנן - קי"ט, עקב - קי"א, ראה - קכ"ו, שופטים - צ"ז, תצא - קי"י, תבוא - קכ"ב, נצבים וילך - ע', האזינו - נ"ב, ברכה - מ"א. אם נמנה את הכל יחד נקבל 953 פסוקים. בעוד שבמסורה המוסרת על מנין הספר נמסר על 955 פסוקים.

ויש להעיר, שבפרשת בא ובפרשת ואתחנן נמסר במקראות גדולות ויניציאה רפ"ה על מנין מוטעה, בא - ק"ה, ואתחנן - קי"ח, ובעקבותיו מודפס כן ברוב הדפוסים. אך מנין זה הוא משובש, שלפי הפסוקים שבידינו יש בפרשת בא ק"ו פסוקים ובפרשת ואתחנן קי"ט פסוקים, וכן נמסר בכתיב היד: לניגוד B, 19a, ששון 507 (בפר' ואתחנן, אך בפר' בא יש שם טעות מוכחת, שמוסר על קכ"ט פסוקים), ששון 1053, ניו יורק אוסף לוצקי A44, קמברידג' 652, וכן כתב המאירי (קרית ספר ח"ב), וכן כתב בספר החילופים (מישאל), וכן כתב במחברת התיג'אן. ועיין לעיל הערה מ' שיש ששגו במנין הפסוקים בעקבות השיבוש במקראות גדולות.

¹⁴ והטעם לחלוקה זו ברור, שהרי בבבל סיימו בכל שנה את התורה, כמנהגנו היום, ולכן חילקו את התורה לפי פרשיות, ומסרו על מנין הפרשיות, ואת מנין הספרים לא הוצרכו למסור מאחר שזה עולה לבד ע"פ מנין הפרשיות. אך בא"י היו מסיימים את התורה רק אחת לג' שנים (כדאיתא במגילה כ"ט ע"ב), וחלוקת הפרשיות לא היתה קיימת אז, ולכן לא מנו את פסוקי הפרשיות אלא את פסוקי הספרים, ולכן מנין הספרים, שהוא המנין של בני מערבא, תואם את הטעם התחתון שהוא מנהג מערבא, ואילו מנין הפרשיות, שהוא המנין של בני בבל, תואם את הטעם העליון שהוא מנהג מדינתא.

¹⁵ ובחומש העמק דבר ניסו ליישב זאת בתירוץ דחוק שמנין ע"ב הוא ע"פ הטעם העליון, אלא שלא תחמוד נחשב כב' פסוקים משום הפסק הפרשה שבאמצעו. וחוזק ממה שהוא טעם זר מאד, כי מה ענין הפסק הפרשה לענין מנין הפסוקים, הנה הוא גם נסתר ממקומות אחרים, שאם כן גם בפסוק וְהָיָה אַחֲרֵי הַמִּגְפָּה (במדבר כ"ו א'), ובפסוק וַיַּעֲבֹד מֵאֵת אֲחֵינוּ (דברים ב' ח'),

פסוקים בואתחנן. וכן במניני הספרים יצא שבספר שמות יהיה 1210 פסוקים בעוד שנמסר על 1209, ובספר דברים יהיה 956 פסוקים, בעוד שנמסר על 955. אך אם בטעם העליון פסוק אָנְכִי הוא פסוק בפני עצמו, ובתחתון אָנְכִי וְלֹא יִהְיֶה לָךְ הם פסוק אחד, יתאימו כל מניני הפסוקים.

ראשי פסוקי התחתון: ישנם כתיב יד שמצויין בגליונם בראשי הפסוקים איזה משני הטעמים שייך למערכת הטעם התחתון¹⁶, ועל פסוק אָנְכִי נמסר שהפשטא שייך לטעם התחתון¹⁷, וממילא מוכרח שתיבת עבדים מוטעמת בטעם התחתון באתנחתא, ולא בסוף פסוק¹⁸.

לֹא יִהְיֶה לָךְ אינו ראש פסוק: בכתב יד מדוייק המוסר בראשי הפסוקים של הטעם התחתון, איזהו הטעם השייך לתחתון, מוסר כן בכל ראשי פסוקי הטעם התחתון שיש בהם הטעמה כפולה, אך על לֹא יִהְיֶה לָךְ לא מוסר כלום, ומוכח שאינו ראש פסוק בטעם התחתון¹⁹.

יא. הנראה בהשתלשלות שינוי נוסח הספרים:

בספרים הקדומים היו אך ורק מערכת של אתנחתא ומערכת של סוף פסוק, באופן זה: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-²⁰

היה צריך להוסיף במנין הפסוקים, שהרי יש בהם הפסק פרשה באמצע פסוק (ובסוף ספר הכתב והקבלה דחה ג"כ אפשרות זו שמנין הפסוקים הוא משום הפסק פרשה שבאמצע הפסוק).

¹⁶ הטעם התחתון נקרא בכתיב היד "טעמא קדמא" (וגם בהקפדה על סדר ההטעמה, הטעם התחתון הוקדם לעליון). בכ"י ששון 507, נמסר בצידו הפסוקים כך: אָנְכִי טעמא קדמא, לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ טעמא קדמא, לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה טעמא קדמא, וְעָשָׂה טעמא קדמא, זָכוֹר טעמא קדמא, שְׁשֶׁת טעמא קדמא, ויזם טעמא קדמא. וגם בואתחנן מוסר באופן זה (אלא ששם מוסר שְׁמֹר במקום זָכוֹר, וכן מוסיף פסוק וַיִּכְרְתֵךְ).

כמו"כ ישנם עוד כתיב יד שמוסרים על חלק מהפסוקים מה הוא טעמא קדמא, אך לא בכל הפסוקים כמו בכ"י ששון הנ"ל (וכנראה שכל סופר ציין לפי מה שנראה בעיניו שעלולים לטעות בו), בכ"י לניגוד פירקוביץ EVR 1 c II נמסר טעמא קדמא לצד הפסוק אָנְכִי בלבד (בספר דברים, חסר בשמות). בכ"י וטיקן 448 נמסר טעמא קדמא לצידו הפסוקים: אָנְכִי, לֹא יִהְיֶה לָךְ, זָכוֹר, שְׁשֶׁת יָמִים, ויזם השְׁבִיעִי, לֹא תִרְצָח, ובדברים נמסר לצד הפסוק אָנְכִי בלבד. בכ"י פריס 25 ופריס 13 נמסר טעמא קדמא לצידו הפסוקים: לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ, לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם, זָכוֹר, ויזם השְׁבִיעִי. בכ"י ניו יורק אוסף לוצקי A44 נמסר טעמא קדמא לצידו הפסוקים: לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם, זָכוֹר, ויזם השְׁבִיעִי. ובכ"י פריס 36 נמסר טעמא קדמא לצידו הפסוקים: אָנְכִי, לֹא יִהְיֶה לָךְ, זָכוֹר, לֹא תִרְצָח (בכ"י פריס 25, פריס 13, ניו יורק אוסף לוצקי A44, פריס 36, נמסר בשמות בלבד).

¹⁷ אלו הם כתיב היד המוסרים על פסוק אנכי שהוא מוטעם בפשטא בטעם התחתון: ששון 507 (בשמות ובדברים), וטיקן 448 (בשמות ובדברים), לניגוד פירקוביץ EVR 1 c II (בדברים, חסר בשמות), פריס 36 (בשמות בלבד). ועיין בפירוט בהערה לעיל.

¹⁸ שהרי הפסוק מוטעם: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים. ואם תיבת אָנְכִי מוטעמת בפשטא בטעם התחתון, מוכרח שאחריו יבוא מונח זקף ולא מונח אתנחתא שאינו בא אחר פשטא, ואם כך, האתנחתא שייכת לטעם העליון, וממילא גם הסוף פסוק שייך לעליון, שהרי לא יתכן שהוא מוטעם באתנחתא גם בתיבת אֶ-לְהִיךָ וגם בתיבת עבדים.

¹⁹ כ"ה בכ"י ששון 507, עיין לעיל הערה נ"ח. אמנם, יש לציין, שאע"פ שעל כל פסוקי התחתון שיש בהם הטעמה כפולה, מוסר איזה מהם שייך לתחתון, גם בשמות וגם בדברים, על הפסוק לֹא תִרְצָח לֹא מוסר כלום, לא בשמות ולא בדברים, וכנראה הוא לרוב פשיטותו, משום שבטעם התחתון שהוא ע"פ חלוקת הפסוקים הרגילה לא יתכן פסוק עם שתי תיבות בלבד (כמובא לעיל הערה ט"ז).

פְּנִיָּם, והחילוק היה שבטעם העליון הסו"פ בתיבת עֲבָדִים, באופן זה: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: ובטעם התחתון הסו"פ בתיבת פְּנִי, באופן זה: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא-יְהִיֶּה לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-פְּנֵי:

לאחר מכן לא הובן לשם מה הונחו בפסוק זה טעמים שונים בטעם התחתון, אחר שגם הוא ראוי להיות בפסוק בפני עצמו כמו בטעם העליון, ומחמת כן הטעימו את הסו"פ שבתבית עֲבָדִים גם בטעם התחתון.³⁰

³⁰ זהו הנוסח המופיע בכתבי היד הקדומים שנכתבו לפני כאלף שנה: כתב יד לנינגר B 19a שנכתב בשנת ד' אלפים תשס"ט (1009). כתב יד ששון 507, כתב יד ששון 1053, כתב יד לונדון 4445, שנכתבו במאה העשירית למנינם, לפני למעלה מאלף שנה (ואין אנו מוצאים בכתבי היד העתיקים את שאר הנוסחאות, דבר המעיד שנוסחאות אלו אינן נוסחאות קדומות, אלא נוסחאות שנוצרו במשך השנים).

כמו כן, כן הכריע האור תורה שמחק את גרסת הרביע וקיים רק את האתנחתא וסו"פ, כנראה ע"פ רוב הנוסחאות שהיו לפניו, וכתב האור תורה בהקדמתו שהגותו נעשו ע"פ עשרה כתבי יד או יותר, וחלקם בני חמש מאות או שש מאות שנה לפניו (והדפיס ספרו לפני כארבע מאות שנה (בשנת שע"ח), וא"כ כתיב היד בני תשע מאות או אלף שנה).

³¹ ויש סופרים שתיעדו את מנהג הקריאה שלא חילק בין הטעם העליון לתחתון בפסוק ראשון, ומשום כך אנו מוצאים ספרים שיש בהם רק טעם אחד בלבד בפסוק הראשון, כמו בכתב יד פריס 19, וכן העיד ר"ה ש"ה בחומש ישן שתחת ידו ובחומש סונצינו רמ"ח.

וכן מהר"י חביב, רמ"ע מפאנו, שו"ת הלכות קטנות (סי' ע'), ושו"ת בני יהודה (ח"ב סי' כ"ו), נקטו ע"פ הספרים שהיו לפניו, שבפסוק הראשון אין הטעמה כפולה.

וכן מדברי החוקניו ניתן לדייק שהיו לפניו גם ספרים שהטעימו טעם אחד בלבד בפסוק ראשון, שהרי כתב שבדברות לא יהיה זכור יש בהם נגינות גדולות וקטנות אך לא פירט את מערכות הטעמים, ואילו בדיבור הראשון פירט את טעמי הנגינות הגדולות אחד לאחד, וכתב: כיצד, בתיבת אנכי פשטא, ובתיבת א-להיך זקף קטן, ובתיבת הוצאתיך תלישא, ובתיבת מארץ מצרים קדמא ואולא, ובתיבת עבדים רביעי. ע"כ. וכנראה עשה כן משום שבשאר הדברות היו הטעמים בכל הספרים ולא הוצרך לפרטן, אך בדיבור הראשון לא היו הטעמים בכל הספרים ולכן פירטן (אמנם, יתכן שבחלק מספריו היו הטעמים אתנחתא וסו"פ, ובא לומר שהעיקר ברביעי וסו"פ).

וכן המשאת בנימין, שנקט שיש טעמים כפולים גם בפסוק ראשון, עכ"ז הזכיר שיש ספרים שמטעימים בפסוק ראשון רק טעם אחד.

ואף רמ"ע שנקט שבפסוק ראשון יש רק הטעמה אחת, היו לפניו ספרים המטעימים בהטעמה כפולה גם בפסוק ראשון, אלא שלא קיבלם, שהרי כתב: והנה אנכי לא תשא כבוד לא תחמוד ד' דברות הם שכל דיבור מהם שלם בפסוק א' וראוי שלא ימצא בהם כפל הטעמים כלל, וכן תראה בכל אלה, זולתי בדיבור אנכי שנמצאו בו בספרים טעמים כפולים, עכ"ל. כלומר שהיו לפניו גם ספרים שהטעימו טעמים כפולים בדיבור הראשון.

כמו כן ישנם כתבי יד שבהם מופיעה חלוקת טעמים זו: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (כן הוא בכתבי היד: וטיקן 448, מדריד 1, מדריד 2, פריס 11, פריס 36, פריס 43, פריס 45, ובדפוס ליסבון רנ"א ואתחנן). דהיינו שהטעמים הכפולים מופיעים רק בג' התיבות הראשונות, שמערכת אחת מטעימה אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ באתנחתא, ומערכת שניה מטעימה אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ בוקף, אך לשתיהן הסו"פ הוא בתיבת עֲבָדִים. ולחלוקה זו אין שום טעם, שהרי כל שינויי הטעמים נובעים אך ורק מחלוקה שונה של הפסוקים, ואם הפסוק מסתיים באותו מקום, אין שום טעם לשינוי בהטעמה. ונראה שזו התפתחות נוספת של השיבוש, שאחר שבשתי המערכות הטעימו את תיבת עֲבָדִים בסוף פסוק, וראו הסופרים שיש בספרים ב' מערכות טעמים גם בפסוק הראשון, הוצרכו לחלק באופן זה שבמערכת אחת מוטעם באתנחתא, ובמערכת אחת מוטעם בוקף.

ולפ"ז ניתן להבין ג"כ את ההטעמה המוזרה הזו: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים (דפוס ליסבון רנ"א, יתרו), שהסופר ראה צורך לשנות את מיקום ההפסק הגדול שבפסוק, שאם לא כן לא יובן כלל מדוע יש חילוק בין הטעם העליון והתחתון אם תיבת א-להיך מוטעמת בוקף או באתנחתא, אך לפי תיקון זה החילוק בין המערכות הוא היכן מקום

מכיון שגם בטעם העליון וגם בטעם התחתון הטעימו את תיבת עֲבָדִים בסו"פ, מערכת האתנחתא נעשתה מיותרת, ומכיון שכך, הפכו הקוראים את היוצרות, והטעימו בטעם העליון את תיבת עֲבָדִים באתנחתא, וחיברו את דיבור אָנְכִי עם דיבור לא יְהִיֶּה לְךָ, באופן זה: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יְהִיֶּה לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-פְּנֵי וגו'. ואילו בטעם התחתון קראו אותו כפסוק בפני עצמו, באופן זה: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים.³²

מכיון שבקריאה באופן זה יש בטעם העליון שתי אתנחתות בפסוק אחד, וזה לא יתכן, הגיהו הסופרים את הספרים, ומחקו את האתנחתא שבתבית עֲבָדִים בטעם העליון, והטעימוהו ברביעי, ומכיון שלא יתכן להטעים רביעי אחרי מרכא טפחא, הוסיפו טעמים כפולים גם על תיבות אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כדי להטעים את הרביעי כהוגן, באופן זה: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. שבטעם העליון החלוקה היא כך: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יְהִיֶּה לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-פְּנֵי וגו'. ובטעם התחתון החלוקה כך: אָנְכִי יי אֶ-לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: לֹא יְהִיֶּה לְךָ אֱלֹהִים אַחֲרָיִם עַל-פְּנֵי: אך גם תיקון זה לא פתר את כל הקושיות³³ המוכיחות שהטעמה זו אינה מקורית, אלא היא תוצאה של שינויים ותיקונים.³⁴

ההפסק הגדול, למערכת אחת הוא בתיבת א-להיך, ולמערכת שניה הוא בתיבת הוצאתיך.

³² ונראה שבזמנו של בעל הטורים כבר היתה נפוצה טעות זו שחילקו בטעם התחתון את הפסוק הראשון לשני פסוקים, שכתב: זכור. זה הפסוק שביעי ומתחיל ב' וכו' וה' תיבות בפסוק זכור וכו'. עכ"ל. ובאמת הוא פסוק שיש מתחילת הדברות, ורק אם נחלק את הפסוק הראשון לשני פסוקים הוא יהיה פסוק שביעי.

אך אינו מוכרח, ויתכן שכוונת בעל הטורים למנות מהפסוק וירד משה אל העם וגו', ששם מתחיל תיאור הירידה לשם אמירת הדברות, ולכן הוא פסוק שביעי, ומשום כך יש דפוסים שהעירו על דברי בעל הטורים שכתב שהוא פסוק שביעי (כן הוא בכמה חומשים, כגון מהדורת נטר, שנדפס וזין תר"ט, לע"ע לא נתברר לנו מי הוא המעיר הראשון), וכתבו: כך היה במסורתו, והיינו שהבינו בפשיטות שכוונת בעל הטורים לחשב מפסוק וירד משה, וכיון שהם חילקו את הפסוק הראשון לשני פסוקים, ממילא הוא פסוק שמיני, ולכן העירו כן.

³³ המובאות לעיל פרק ח'.

³⁴ ויש להעיר, שאע"פ שהחוקניו נקט, ע"פ הספרים שהיו לפניו, שתיבת עבדים מוטעמת ברביעי (שבזמנו כבר מוטעם כן בחלק מהספרים, וכמו שמוכח מכמה כתבי יד הסמוכים לימנו שכבר מצויה בהם הטעמה זו), מ"מ לענין חלוקת הפסוקים נראה מדבריו שחילק אותם כהוגן שבטעם העליון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת עֲבָדִים, ובטעם התחתון בתיבת פְּנִי.

שהלא כתב בראש דבריו שבשבעות "קורין כל דברת לא יְהִיֶּה לְךָ וכל דברת זְכוֹר בנגינות הגדולות לעשות כל אחת מהן פסוק אחד", ונראה מדבריו שבטעם העליון הפסוק מתחיל מלא יְהִיֶּה לְךָ, ולא מאָנְכִי, שהרי כתב שקוראים כל דברת לא יְהִיֶּה בנגינה גדולה, ולא כתב כל דברות אָנְכִי ולא יְהִיֶּה, ואף מוכרח שחילק כך, שהלא בזמנו עדיין תירגמו בשבעות, כמו שכתב בדבריו, והלא בקריאה עם תרגום חלוקת הפסוקים בכל המחזורים היא פסוק לכל דיבור, כמבואר לעיל (בראש פרק י').

ואילו בסוף דבריו נראה שקרא את שני הדברות כפסוק אחד, שכתב שם "גם בדברות אָנְכִי ולא יְהִיֶּה לְךָ יש נגינה גדולה לעשותן שתיהן פסוק אחד לזכרון שבדבור אחד נאמר, כיצד וכו'", ולכאורה דבריו קשים מראשם לסופם (וכבר הקשה כן ר"ה, ותירץ שהם טעמים לזכרון בעלמא ולא לקריאה כלל, ותירצו דחוק מאד), ונראה שכוונת החוקניו בסוף דבריו אינה לחיבור הדברות בטעם העליון, אלא לחיבור הדברות בטעם התחתון, והיינו שהפסוק הראשון מסתיים בתיבת פְּנִי, וממילא הדיבור הראשון ותחילת הדיבור השני מחוברים בפסוק אחד, וקרא לזה נגינה גדולה ע"פ דרכו שאין

למעשה, הטעמה זו נתקבלה באופן מובהק, עד שכיום זהו הנוסח הנפוץ ביותר בקרב הקוראים ובמרבית הדפוסים¹⁰, אע"פ שהקושיות עליו חזקות מאד, וההוכחות מעידות שאינו הנוסח המקורי, ואף אור תורה ומנחת שי לא הסכימו לנוסח זה. ונראה פשוט שראוי ונכון לשוב לנוסח המקורי שיצא מידי בעלי המסורה, ולא לקרוא בהטעמה זו שאינה ההטעמה המקורית¹¹.

יב. הצגת עשרת הדברות בשלמותן בחלוקתן הנכונה:

עשרת הדברות שבפרשת יתרו בטעם עליון: אֲנֹכִי יי א-להיך אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עַבְדִּים: לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם | מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם | מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יי א-להיך א-ל קָנָא פֶקֶד עוֹן אֲבֹת עַל-בְּנֵים עַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשֹׁנָאֵי וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת-שְׁמִי יי א-להיך לְשׂוֹא כִּי לֹא יִנְקָה יי אֶת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לְשׂוֹא: זְכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂית כָּל-מְלָאכָתָךְ וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת | לִי יי א-להיך לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְבַהֲמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יי אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-הַיַּבֵּשׁ: כִּבְדָּ אֶת-אֲבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ עַל-כֵּן בְּרַחֵם יי אֶת-יִשְׂרָאֵל אֶת-יְהוָה: לֹא תִרְצַח: לֹא תִנְאַף: לֹא תִגְנֹב: לֹא-תַעֲנֶנֶה בְּרַעְךָ עַד שְׁקֵר: לֹא תַחְמֹד בֵּית רַעֲךָ לֹא-תַחְמֹד אִשְׁתּוֹ רַעֲךָ וְעַבְדּוֹ וְעַמּוֹתָ וְשׁוֹרוֹ וְחַמְלוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעֲךָ:

עשרת הדברות שבפרשת יתרו בטעם תחתון: אֲנֹכִי יי א-להיך אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עַבְדִּים לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי: לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ: לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יי א-להיך א-ל קָנָא פֶקֶד עוֹן אֲבֹת עַל-בְּנֵים עַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשֹׁנָאֵי: וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת-שְׁמִי יי א-להיך לְשׂוֹא כִּי לֹא יִנְקָה יי אֶת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לְשׂוֹא: זְכוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת

¹⁰ גם בשו"ע הרב ובבה"ל (סימן תצ"ד), כשכאן לפרט את טעמי העליון והתחתון, פירוט זהו ע"פ הדפוסים שהיו בזמנם שמופיע בהם נוסח זה.

¹¹ כל מומחי המסורה כיום, מסכימים לדעה זו שיש להטעים בטעם העליון את תיבת עבדים בסוף פסוק, ובטעם התחתון באתנחתא. כן כתב הרב מרדכי ברזילר ז"ל (בספרו "כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא" עמ' 67-56, וכן הדפיס בתנ"כים שיצאו לאור על ידו). וכן כתב הרב דוד יצחקי (במאמרו "אור חדש על טעמי עשרת הדברות", הודפס בסוף ספר לוח ארש להיעב"ץ מהדורת אוצרנו).

וכן כתב הרב יעקב לויפר (בשלושת מאמריו "טעם עליון וטעם תחתון", פורסמו ב"המודיע" בתאריכים ה' בסיון, כ"ב בסיון, כ"ט בסיון תשס"ז).

וכן כתב הרב אליהו לוי (בגליון "היבטים לשוניים בפרשת יתרו", ובגליון "היבטים לשוניים בפרשת ואתחנן").

וכן כתב יוסף עופר (במאמרו "הטעם העליון והטעם התחתון בעשרת הדברות" דף שבועי בהוצאת אונ' בר אילן מס' 238).

וכן הדפיס אהרן דותן (בתנ"ך "עדי" שיצא לאור על ידו). נודה בזאת לכותבי המאמרים הנ"ל שנעזרנו רבות בדבריהם, וכן לספריות השונות שנעזרנו בספריהם, ולשאר המסייעים המגיהים והמתקנים שסייעו לתיבת מאמר זה בעצה ותושיה.

לְקַדְּשׁוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂית כָּל-מְלָאכָתָךְ: וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לִי יי א-להיך לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אֲתָה | וּבִנְךָ וּבִתְּךָ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְבַהֲמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ: כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה יי אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-הַיַּבֵּשׁ: כִּבְדָּ אֶת-אֲבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ עַל-כֵּן בְּרַחֵם יי אֶת-יִשְׂרָאֵל אֶת-יְהוָה: לֹא תִרְצַח: לֹא תִנְאַף: לֹא תִגְנֹב: לֹא-תַעֲנֶנֶה בְּרַעְךָ עַד שְׁקֵר: לֹא תַחְמֹד בֵּית רַעֲךָ לֹא-תַחְמֹד אִשְׁתּוֹ רַעֲךָ וְעַבְדּוֹ וְעַמּוֹתָ וְשׁוֹרוֹ וְחַמְלוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעֲךָ:

עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן בטעם עליון: אֲנֹכִי יי א-להיך אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עַבְדִּים: לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל | כָּל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם | מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם | מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יי א-להיך א-ל קָנָא פֶקֶד עוֹן אֲבֹת עַל-בְּנֵים וְעַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשֹׁנָאֵי וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת-שְׁמִי יי א-להיך לְשׂוֹא כִּי לֹא יִנְקָה יי אֶת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לְשׂוֹא: שְׂמוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כְּאֲשֶׁר צִוָּה | יי א-להיך שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂית כָּל-מְלָאכָתָךְ וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת | לִי יי א-להיך לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׁוֹרְךָ וְחַמְרְךָ וְכָל-בְּהֵמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹד וּזְכֹרָתְךָ כִּי-עַבְדְּךָ הָיִיתָ | בָּאָרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ יי א-להיך מִשֶּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה עַל-כֵּן צִוָּה יי א-להיך לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת: כְּבָד אֶת-אֲבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צִוָּה יי א-להיך לְמַעַן | יִיָּרִיבוּ יְמֶיךָ וְלִמְעַן יִיטֵב לְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-יִי א-להיך נָתַן לְךָ: לֹא תִרְצַח: לֹא תִנְאַף: וְלֹא תִגְנֹב: וְלֹא-תַעֲנֶנֶה בְּרַעְךָ עַד שְׂוֹא: וְלֹא תַחְמֹד אִשְׁתּוֹ רַעֲךָ וְלֹא תַחְמֹד בֵּית רַעֲךָ שְׂדֵהוּ וְעַבְדּוֹ וְעַמּוֹתָ וְשׁוֹרוֹ וְחַמְלוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעֲךָ:

עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן בטעם תחתון: אֲנֹכִי יי א-להיך אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עַבְדִּים לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי: לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל | כָּל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ: לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יי א-להיך א-ל קָנָא פֶקֶד עוֹן אֲבֹת עַל-בְּנֵים וְעַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשֹׁנָאֵי: וְעֵשָׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת-שְׁמִי יי א-להיך לְשׂוֹא כִּי לֹא יִנְקָה יי אֶת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לְשׂוֹא: שְׂמוֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כְּאֲשֶׁר צִוָּה יי א-להיך: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂית כָּל-מְלָאכָתָךְ: וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לִי יי א-להיך לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׁוֹרְךָ וְחַמְרְךָ וְכָל-בְּהֵמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹד: וּזְכֹרָתְךָ כִּי עַבְדְּךָ הָיִיתָ | בָּאָרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ יי א-להיך מִשֶּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה עַל-כֵּן צִוָּה יי א-להיך לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת: כְּבָד אֶת-אֲבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צִוָּה יי א-להיך לְמַעַן | יִיָּרִיבוּ יְמֶיךָ וְלִמְעַן יִיטֵב לְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-יִי א-להיך נָתַן לְךָ: לֹא תִרְצַח: לֹא תִנְאַף: וְלֹא תִגְנֹב: וְלֹא-תַעֲנֶנֶה בְּרַעְךָ עַד שְׂוֹא: וְלֹא תַחְמֹד אִשְׁתּוֹ רַעֲךָ וְלֹא תַחְמֹד בֵּית רַעֲךָ שְׂדֵהוּ וְעַבְדּוֹ וְעַמּוֹתָ וְשׁוֹרוֹ וְחַמְלוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעֲךָ:

¹² ברוב הספרים הצד"י מנוקדת בפתח בטעם התחתון, אך בכתיב היד הטרברנים המובהקים הצד"י במקמץ גם בטעם התחתון, והוא מקמץ בטפחא.